

Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences (KNAW) KONINKLIJKE NEDERLANDSE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

'Ego' en andere raadsels in middeleeuwse margeteksten

van Oppenraay, A.M.I.

published in

Want hi verkende dien name wale. Opstellen voor Willem Kuiper.
2014

document version

Peer reviewed version

[Link to publication in KNAW Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van Oppenraay, A. M. I. (2014). 'Ego' en andere raadsels in middeleeuwse margeteksten. In M. Hogenbirk, & R. Zemel (editors), *Want hi verkende dien name wale. Opstellen voor Willem Kuiper*. (Vol. USN VU nr. 73, blz. 125-128). (Uitgaven Stichting Neerlandistiek VU/Nodus Publikationen). Stichting Neerlandistiek VU / Nodus Publikationen.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the KNAW public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the KNAW public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

pure@knaw.nl

***Ego* en andere raadsels in middeleeuwse margeteksten**

Aafke M.I. van Oppenraay

voor deïpnosofist Willem Kuiper

Momenteel bereid ik de uitgave voor van de Arabisch-Latijnse vertaling van Aristoteles' zoölogie, die door Michael Scotus aan het begin van de dertiende eeuw werd vervaardigd, vermoedelijk in Toledo.¹ Bij mijn werkzaamheden stuit ik regelmatig op interessante mededelingen in de marges van de Latijnse handschriften. Deze zijn altijd genoteerd in een andere, doorgaans latere hand dan de schrijfhand van de tekst. Namen van auteurs en werken, alsmede die van dieren, planten en lichaamsdelen en dergelijke, worden zowel in de tekst als in de marges vanwege de driedubbele – namelijk Griekse, Arabische en Latijnse – overleveringsgeschiedenis vaak flink verhaspeld, vooral wanneer de betreffende naam niet kon worden vertaald en dus maar in arren moede zo goed mogelijk wordt getranslittereerd. Binnen de overlevering van de Latijnse handschriften doen de *scribae* hun best, maar zij kunnen niet voorkomen dat bijvoorbeeld namen verloren gaan of dat een woord of woordcombinatie als een naam wordt beschouwd terwijl het dat helemaal niet is.²

Een van de intrigerende vermeldingen in de marge behelst het gebruik van uitspraken die het woordje *ego* ('ik') bevatten. Natuurlijk komen opmerkingen in de trant van 'Ego, N.N., ...' vaak voor in de lopende tekst van allerlei documenten, literaire werken en vertalingen van theologische en wetenschappelijke verhandelingen. Zo treft men in de hoofdtekst van de werken en vertalingen van Michael Scotus ook regelmatig als geautoriseerd beschouwde wendingen aan in de trant van 'Et iuro ego, Michael Scotus, qui dedi hunc librum Latinitati ...' ('En ik, Michael Scotus, die dit boek in het Latijn heb vertaald, verklaar onder ede ...'),³ of 'Tibi ... hoc opus, quod ego Michael Scotus dedi Latinitati ... commendo' ('Dit werk, dat ik, Michael Scotus,

---

¹ Van Oppenraay (1992, 1998).

² Zo bijvoorbeeld het woord *Leylychynie*, dat via Scotus' vertaling en het commentaar van Albertus Magnus als geografische naam bij Conrad Gessner is terechtgekomen. Zie Van Oppenraay e.a. 2008; Van Oppenraay 2010.

³ Aldus begint een beroemde gynaecologische observatie door Scotus, die ook arts was, van een verkalkte embryonale tumor met schijnzwangerschap, welke in drie handschriften is overgeleverd als uitgebreide toegevoegde tekst bij een passage in *De generatione animalium*. Zie de appendix in mijn editie (1992), 244-246 en O'Neill, 1973 en 1974.

in het Latijn vertaald heb ... draag ik aan u op”),⁴ of ook ‘Et ego, Magister Michael Scotus, sum ... et docui te’ (‘En ik, Magister Michael Scotus, ben ... en heb u onderwezen’).⁵

Maar wat de marginalia betreft beschikt de uitgever over aanzienlijk minder zekerheid. Wanneer men daar een uitspraak met *ego* vermeld ziet, komt onmiddellijk de vraag op wie er achter dat kleine woordje schuilgaat. Zelfs als de naam erbij gegeven wordt, is onzeker of wij hier te maken hebben met een authentieke mededeling die door kopiïst(en) en/of gebruiker(s) van de tekst ooit werd overgeschreven uit een gezaghebbend exemplaar, mogelijk zelfs het – niet bewaard gebleven – auteursexemplaar. Een andere mogelijkheid is natuurlijk, dat deze toevoegingen een neerslag zijn van de geleerdheid en de scherpzinnigheid van diezelfde kopiïst(en) en/of gebruiker(s). Met name de *scribae* die actief waren in de marges van de handschriften *C* en *H* (en soms ook *E*)⁶ grossieren in dit soort commentaren, vaak onafhankelijk van elkaar, maar soms ook in broederlijke overeenstemming op bepaalde plaatsen. Hieronder volgen een aantal voorbeelden van dergelijke passages, met of zonder *ego*, in de marge:

In *Historia animalium* boek 2, 504a19ff. (nummering naar de Griekse Bekkereditie)⁷ heeft de Arabische vertaler bij Aristoteles’ beschrijving van een aantal soorten vogels in de Griekse tekst *glaux* (‘uil’) gelezen in plaats van het vereiste *ijnx* (‘draaihals’). Hierbij merkt iemand in de marge van de Latijnse vertaling, die *bubo* (‘uil’) heeft, op: ‘et ego credo quod deficit nomen *torquentis collum* hic cum bubone’ (‘en ik denk dat hier de naam van de ‘draaihals’ ontbreekt naast die van de uil’). Welke *scriba*, lezer of gebruiker van de tekst was hier zo slim? Of gaat de opmerking terug op een aantekening van Scotus zelf in zijn exemplaar? Alleen een marge-hand van de Vaticanus – waarvan de tekst het dichtst bij het origineel van Scotus staat – en van het belangrijke secundaire handschrift uit Berlijn, bevatten deze opmerking (de kopiïst, *H*², heeft daarbij overigens het woord *collum* (‘hals’) weggelaten).

---

⁴ Zo luidt de dedicatie van Scotus’ vertaling van Aristoteles’ *De celo et mundo* (‘Over Hemel en Wereld’) aan Stephanus de Provino.

⁵ Een uitspraak gericht tot Frater Elia, een van zijn leerlingen, aan het begin van Scotus’ *De Alchimia*.

⁶ De afkortingen staan voor de 13^e eeuwse handschriften *A* (Vaticanus Chigi E.VIII.251), *C* (Cambridge, Gonville and Caius 109/178), *E* (Pisa, Biblioteca del Seminario e Collegio Arcivescovile di Santa Caterina 11) en *H* (Berlin, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz 194), welke voor mijn editie zijn gebruikt. Ik beperk mij hier voornamelijk tot voorbeelden uit het hs. *H*.

⁷ In de hierna geciteerde tekstvoorbeelden worden de volgende afkortingen gebruikt: *HA* voor het traktaat *Historia animalium*, *PA* voor *De partibus animalium* en *GA* voor *De generatione animalium* (over respectievelijk algemene biologie, anatomie en voortplanting der dieren). Samen vormen deze verhandelingen Aristoteles’ werk *De animalibus* (Over dieren) in 19 boeken.

Behalve de uitdrukkingen met *ego* bieden de marginalia zoals bekend nog veel andersoortige problemen voor de onderzoeker. Zo ziet men wel geleerd commentaar van het type ‘parallellen die je kunt vinden in andere werken van de filosoof’:

‘Idem dicit in libro de sompno et vigilia’ (‘iets dergelijks zegt hij in zijn werk over Slaap en Waken’, aldus de kopiïst *H²* bij *De partibus animalium* 647b34-5); ‘Similis est existentie celorum ut patet ex libro celi et mundi’ (‘zo is het ook met het wezen van de hemellichamen, zoals duidelijk is uit zijn werk over Hemel en Wereld’, *H²* bij *PA* 654a32); ‘Sicut patet ex ultimo (*sc. libro*) de anima et primo celi et mundi et octavo de auditu naturali (= *Physica*, boek 8) (‘zoals blijkt uit het laatste boek van zijn werk over de Ziel, uit het eerste boek over Hemel en Wereld, en uit het achtste boek van de *Physica*’, *H²* bij *PA* 665a10).

Daarnaast vindt men bijvoorbeeld het commentaar van de kopiïst en/of gebruiker van de tekst aangaande de autorisatie van bepaalde tekstlezingen: hij beweert deze uit het boek van Scotus zelf te hebben gehaald – waarbij wij wederom in het duister tasten: welk boek was dat, en hoe had hij daar toegang toe?

Zo schrijft *H²* in *Historia animalium* boek 1 bij 488b26 ‘memoria’: ‘vel rememoratio secundum librum magistri michaelis scoti, et non memoria’ (‘of men moet lezen ‘rememoratio’, volgens het boek van Magister Michael Scotus, in plaats van ‘memoria’).

In *HA* boek 3 tekent *H²* naast een onterecht in de hoofdtekst ingevoegde glosse in 520a6 aan: ‘secundum librum magistri michaelis scoti usque ibi propter quod zirbus’ (‘volgens het boek van Magister Michael Scotus moet het gedeelte van (*verwijsteken + va-cat*)... tot aan *propter quod zirbus* vervallen’).

In *PA* boek 4 vermeldt *H²* in 678b29 bij het woord ‘taukum’ (een verminkte Latijnse translitteratie van een corrupte Arabische lezing voor de Griekse naam van een dier, namelijk de *teuthis*, ‘de pijlinktvis’): ‘in libro magistri michaelis’ (‘zo staat het in het boek van Magister Michael’); en in 690a13 noteert hij bij het inhoudelijk foutieve ‘ungulam’ (‘hoef’): ‘angulum in libro michaelis’ (‘in het boek van Michael staat *angulum*, ‘hoek’), hetgeen op deze plaats ook de correcte vertaling is.

Het moge duidelijk zijn: terwijl ik de vertaling van *Magister Michael Scotus* zo goed mogelijk probeer te editeren, blijven er nog veel onopgeloste (en onoplosbare?) raadsels in de handschriftelijke marges over.

Literatuur

- O'Neill, Y.V., 'Michael Scot and Mary of Bologna. A Medieval Gynecological Puzzle' in: *Clio Medica* 8, No. 2 (1973), 87-111; with an *addendum* in *CM* 9, No. 2 (1974), 125-9.
- Van Oppenraay, A.M.I. (ed.), *Aristotle, De animalibus. Michael Scot's Arabic-Latin Translation. Part three, books XV-XIX: Generation of Animals*. With a Greek Index to *De Generatione animalium* by H.J. Drossaart Lulofs. Leiden-New York-Köln 1992. (Aristoteles Semitico-Latinus 5.3).
- idem (ed.), *Aristotle, De animalibus. Michael Scot's Arabic-Latin Translation. Part two, books XI-XIV: Parts of Animals*. Leiden-Boston-Köln 1998. (Aristoteles Semitico-Latinus 5.2). Het eerste deel, *History of animals* (ASL 5.1), is nog in bewerking.
- idem, 'Partridges, quails and domestic cocks: the case of homosexual "widowers" from Aristotle to Gessner – and a geographic mystery' in: *Aviculture Europe*, www.aviculture-europe.nl/nummers/10E01A08.pdf; Nederlandse versie op www.aviculture-europe.nl/nummers/10N01A08.pdf (February 2010).
- Van Oppenraay, A.M.I. e.a. 'Conrad Gessner, l'atteggiamento del galli *sine gallinis*. Alberto Magno e la regione di *Leyhychynie*', in: *Atti della Accademia Pontaniana*, LVII, Napoli (2008), 59-68.